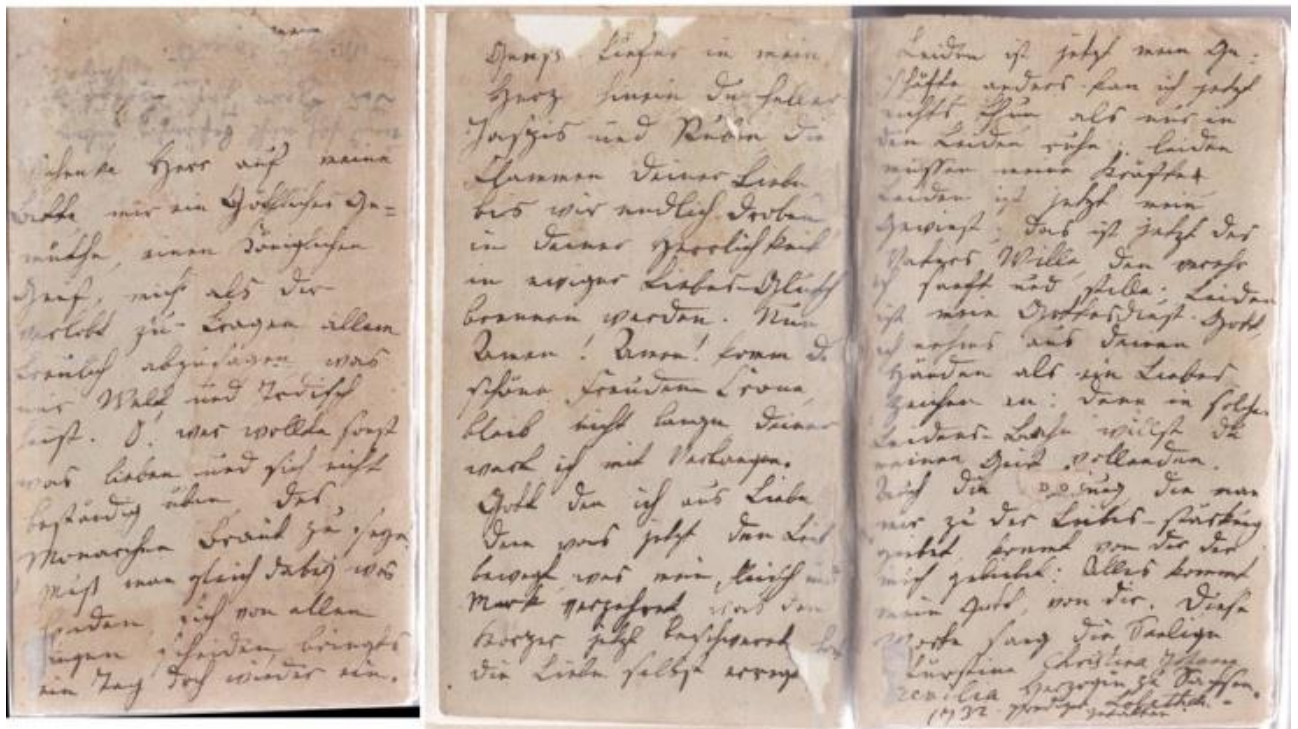

Manger, Lobethan, Bach

Een handgeschreven document geplakt in een Maastrichts boek uit 1743

Een boek Maar als ik het open, zie ik een stuk tekst erin geplakt, met de hand geschreven...

Moeilijk te ontcijferen, maar Vragen borrelen op: wie bezat dit boek ooit? Wie schreef deze tekst?

Was dat dezelfde persoon? Ik ging op speurtocht en deed een aantal ontdekkingen. Een ervan was dat ook J.S. Bach in dit verhaal voorkomt. De drie hoofdfiguren van dit opstel zijn:

1. Predikant Sebald Godefried Manger, de Maastrichtse schrijver van een boek over de 62e Psalm
2. Hofprediger Johann Konrad Lobethan, de schrijver van het betreffende handgeschreven document
3. Hofkapelmeester en componist Johann Sebastian Bach, de collega van Lobethan

Eerst beschrijf ik kort het leven van de twee predikanten, daarna zal ik proberen de verdere verbanden aan te geven.

Afbeelding: **Manger in Heemstede, vlak voor zijn aanstelling in Maastricht** (Potloodtekening uit 1778 van N.Rijnenburgh, Iconografisch Bureau)

Sebald Godfried Manger

In 1800 schreef de heer A. Mandt 'levensschets van Sebald Godfried Manger'. De heer Mandt was gereformeerd predikant en de schoonzoon van deze toen vijf jaar eerder overleden predikant Manger. Manger, spreek de naam uit op zijn Frans, heeft een groot deel van zijn leven in de Republiek Nederland gewoond en had ook enkele geschriften op zijn naam staan. Zo kwam in 1743 het boek 'Over den LXII psalm' van hem uit in Maastricht. De heer Manger werkte daar toen tien jaar als predikant en ook als

professor aan het Atheneum Illustre, een hogeschool waar Theologie, Filosofie en Grieks werden onderwezen. In dat zelfde jaar nog werd hij beroepen in Delft en in die stad zou hij verder zijn hele leven (hij werd 91 jaar) blijven wonen.

Over deze Manger ben ik dank zij de bovengenoemde levensschets aardig wat te weten gekomen. Zo zijn zijn voorouders als hugenoten in 1572 naar de omgeving van Dillenburg gevlucht. Hij is zelf in Haiburg, vlakbij Dillenburg, geboren en volgde als jongeling theologische studies te Herborn, Marburg en Bremen. Na voltooiing van deze studies trok hij naar de Republiek der Nederlanden en studeerde daar verder te Utrecht en Leiden. In 1728 werd hij aangesteld als predikant te Goes, een jaar later te Heemstede. Drie jaar later trouwde hij met Eva Justina van Schweinitz, een vrouw van Silezische adel, woonachtig in Delft. Met deze vrouw bleef hij liefst 57 jaar samen, met hun jongste dochter is A. Mandt, de schrijver van de genoemde levensschets, getrouwd.

Zoals gezegd was de heer Manger in Maastricht naast predikant ook professor in de theologie. In deze stad was zijn werk een stuk moeilijker dan in zijn vorige werkplaats Heemstede, doordat de protestanten in deze stad een grote minderheid vormden. Het gereformeerde geloof werd in Maastricht voornamelijk beleden door soldaten en officieren van het daar gelegerde Staatse garnizoen en door een aantal overheidsdienaren die er door de Republiek der Nederlanden waren aangesteld. Tussen katholieken en gereformeerden waren voortdurend controversen in de stad. Beide partijen wilden bijv. graag zieltjes winnen. Zo ook Manger: met een van zijn bekeerlingen bleef hij jarenlang bevriend, zelfs nog na zijn vertrek uit Maastricht.

Een exemplaar van het betreffende boek over de 62^e psalm uit 1743 is in mijn bezit. Wat mij vooral intrigeerde was het feit dat vóór in dat boek enkele pagina's geplakt zijn met zeer oud papier. Het blijkt dat deze pagina's in 1732 zijn geschreven, in het Duits. Wie heeft ze in dat boek geplakt en wie was daarmee waarschijnlijk ook de bezitter van dat boek? In ieder geval weet ik wie ze heeft geschreven. De handgeschreven tekst is afkomstig van predikant Lobethan.

Afbeelding van Johann Konrad Lobethan, door Johann Christoph Sysang. Het is onder meer in een boek aanwezig in het Rijksmuseum van Amsterdam

Johann Konrad Lobethan was de in 1688 geboren zoon van de Evangelisch-Gereformeerde predikant Christoph Lobethan. Na het schoolbezoek in Kassel studeerde hij aan de universiteit van Maagdenburg, later in Marburg en aan het 'Gymnasium illustre' in Bremen. Dat waren

overigens ook scholen waar zo'n twaalf jaar later onze Maastrichtse predikant Manger zou gaan studeren! Manger ging naar Nederland, Lobethan bleef daarentegen in Duitsland, hij kreeg aanstellingen achtereenvolgens in Kassel, Weimar(1714-1720) en daarna werd hij hoofdpredikant en superintendant aan de St. Jakobskerk van Köthen in 1720 (Anhalt), waar hij met een korte onderbreking tot zijn dood in 1735 zou blijven. In deze stad schreef hij in 1732 de betreffende korte tekst waar onderhavig opstel op is gebaseerd. De tekst blijkt een samenraapsel te zijn van fragmenten uit al eerder bestaande Duitse godsdienstige gedichten. Deze tekst zou gezongen zijn door de overleden vorstin Christina Johanna Remilia, hertogin van Saksen, althans zo meldt Lobethan ons dit.

Lobethan overleed in 1735, toen Manger al twee jaar in Maastricht werkte. Hoe komt het papier met de handgeschreven tekst van Lobethan, geplakt, in het boek uit 1743 van Manger terecht? Kende Manger Lobethan, was hij wellicht zelfs bevriend met hem en had deze hem deze tekst gegeven? En, nadat zijn vriend overleden was koesterde hij wellicht het kleinood en plakte het later in zijn eigen uitgegeven boek. Daarmee zou het exemplaar van het boek dat in mijn bezit is wel eens een origineel exemplaar van de schrijver (Manger) zelf kunnen zijn!

Portret van Bach, gemaakt door Hausmann in 1748. Het is het enig bekende portret van Bach, het bevindt zich in het Bach-museum van Leipzig.

De derde persoon in het verhaal is niemand minder dan de beroemde componist **Johann Sebastian Bach**. Toen ik de transcriptie van de Duitse tekst bekeek, viel mij onmiddellijk op hoe deze tekst verwant was met enkele teksten zoals ze door Johann Sebastian Bach zijn gebruikt in zijn kerkcantates. Allemaal niet zo verwonderlijk, want het zijn teksten zoals ze toen zeer veel geschreven en uitgegeven zijn. Een van de oudste hiermee verwante

teksten is 'Wie schön leuchtet der Morgenstern', een Lutherse hymne uit 1597, geschreven door Philipp Nicolai . In deze hymne staat o.a. dit fragment:

*'Geuss sehr tief in mein Herz hinein,
Du heller Jaspis und Rubin,
Die Flamme deiner Liebe'*

Dit is een tekstdeel dat we letterlijk terugzien in de tekst van Lobethan. Maar ook Bach maakt gebruik van deze tekst: gelijk al in kerkkantate BWV 1. Ook andere tekstdelen vinden we terug in bijv. het 'Gesangbuch worin eine Sammlung alter und neuer Lieder zum Gottesdienstlichen Gebrauch und zu allgemener Erbauung (1802)': het 'Krankheitslied 288':

*'Denn was jetzt den Leib bewegt
Was mein Fleisch und Mark verzehret
Was den Körper jetzt beschweret
Hast du selbst mir aufgelegt'*

En:

*'Leiden ist jetzt mein Gewinnst
Das ist jetzt des Vaters Wille
Den verehr ich sanft und stille
Leiden ist mein Gottesdienst'*

Allemaal tekstfragmenten zoals in de tekst die Lobethan schreef. De tekst van Lobethan luidt als volgt:

Schenke Herr auf meine Bitte mir ein göthliches Gemuthe, einen königlichen Geus, mich als dir (wo?)lebt zu fragen allein freulich abzusagen, was nur Welt und jedisch heist, O wer wollte sonst was lieben und sich nicht beständig üben, des Monarchen Braut zu seijn, muß man gleich dabei was leiden, sich von allen (di?)ngen scheiden, brings (ihr?)en Tag doch wieder ein.

Geuss hiefur in mein Herz hinein du heller Jaspis und Rubin, die Flammen deiner Liebe bis wir endlich droben in deiner Herzlichkeit in ewiger Liebes-Glückh brennen werden. Nun Amen!. Amen! komm du schöne Freuden Crone, bleib nicht lange deiner werk ich mit Verlangen. Gott den ich aus Liebe (kenne). denn was jetzt den Leib bewegt, was mein Fleisch und Mark verzehret, was den Herzes jetzt beschweret hat die Liebe selbst erregt

Leiden ist jetzt mein Geschäfte, anders kan ich jetzt nichts thun als nun in den Leiden ruhen; leiden müssen meine Kräfte, Leiden ist jetzt mein Gewinnst, das ist jetzt des Vaters Wille, den verehr ich sanft und stille; Leiden ist mein Gottesdienst. Gott ich nehms aus deinen Händen als ein Liebeszeichen an; denn in solchen Leidens-bahn willst du meinen Geist vollenden.

Auch die Labung die man mir zu des Leibes-Stärkung giebet, kommt von dir der mich geliebet; alles kommt mein Gott, von dir.

Diese Worthe sang die seelige Fürstinn Christina Johanna Remilia Herzogin zu Sachsen.

1732 prediger Lobethan

(Transcriptie vanaf het origineel door René Lauwers)

Bovenstaande tekst is feitelijk dus een samenraapsel van in de meeste gevallen bestaande tekstfragmenten die aan elkaar gesmeed zijn en samen een nieuwe eenheid vormen. De hertogin van Saksen zou de tekst gezongen hebben op haar sterfbed. Deze zinnen moeten dan door iemand bij elkaar gezet of zelfs getoonzet zijn. Speciaal voor haar? In deze combinatie is ze nergens te vinden, ook niet in een van de honderden kerkkantates van Bach. We zien in de tekst enkele vorstelijke toespelingen: *‘einen königlichen Geus’*, *‘des Monarchen Braut’*, *‘du heller Jaspis und Rubin’*, *‘du schöne Freuden Crone’*. Wie was die hertogin? Kan Lobethan haar gekend hebben? De hertogin overleed al in 1701 in Schloss Delitsch, ten noorden van Leipzig. Toen was Lobethan pas dertien jaar en zat nog op de stadsschool van Kassel. Lobethan zal dus ergens gelezen hebben of van iemand anders hebben gehoord, dat de hertogin dit zong op haar sterfbed. Misschien was hij bezig dit soort “godsbewijzen” te verzamelen om ze te verwerken in een preek of om er een uitgave op te baseren. Hij schreef het in 1732. Er zijn geen duidelijke aanleidingen te vinden die het logisch maken dat juist toen dit werd opgeschreven.

Is er ook nog een andere link tussen deze teksten, Lobethan en Bach mogelijk? Bach heeft diverse betrekkingen gehad. Voordat hij cantor werd van de Thomaskirche van Leipzig heeft hij gewerkt in Weimar (1708-1717) en Köthen (1717-1723). Lobethan was predikant in Weimar van 1714-1720, de laatste drie jaar dat Bach daar werkte, was Lobethan er dus ook! Lobethan heeft dus het schandaal meegemaakt dat Bach ontslag nam, maar dat hem dat geweigerd werd, waarna Bach zelfs tijdelijk in de gevangenis terecht kwam. En Lobethan werkte in Köthen van 1720-1728, de eerste drie jaar was ook Bach daar. Toen Bach zijn beroemde Brandenburgse concerten in Köthen schreef, was Lobethan daarbij! En waarschijnlijk heeft Lobethan als hof- en stadspredikant de begrafenisdienst geleid van Bachs eerste vrouw Maria Barbara op 7 juli 1720. Bij nader onderzoek stuiten we op gegevens die er op wijzen dat er in Köthen een enigszins stroeve relatie was tussen de Gereformeerden en Lutherse. Lobethan zal waarschijnlijk niet het huwelijk hebben ingezegend van Johann Sebastian Bach met zijn tweede vrouw Maria Magdalena Bach, op 3 december 1721. Omdat beiden Lutherse waren aan het calvinistische hof, werd het huwelijk nl. niet ingezegend in de kerk, maar in een woning. De hertog gaf hun dispensatie en om problemen te voorkomen, werd het huwelijk dus in

besloten kring gesloten. Ook in dat gebied dus godsdienstige trammelant, maar nu tussen Gereformeerden en Luthersen.

We zien dat er in die tijd heel veel kerkelijke teksten geschreven werden die tot troost dienden voor mensen op een ziekbed. We zitten midden in de tijd van het zogenaamde piëtisme. Dat is een stroming die feitelijk door een groot deel van Europa waart, in Duitsland onderdeel is van het Lutheranisme. In de kern willen piëtisten dat het geloof een meer persoonlijk karakter krijgt en dat persoonlijke ervaringen van mensen centraal komen te staan, ook als getuigenissen van het geloof. We wetendat Lobethan zelf op zijn sterfbed ook bijzondere getuigenissen heeft afgelegd. Daarover is geschreven in een boek dat handelt over getuigenissen van het Christelijke geloof van mensen op hun sterfbed, waarbij ook de getuigenis van Lobethan wordt beschreven. Dat boek schijnt nog in enkele universiteitsbibliotheken in Duitsland te staan, maar al mijn pogingen om aan de betreffende tekst te komen zijn tot nu toe op niets uitgelopen. Het boek heet:

“Denkmäler der Gottseligkeit oder die Macht der Religion in Kranckheiten und im Tode in den Beispielen einiger vortreflichen Personen. Zweiter Band. Aus dem Engl. übersetzt. Bei dieser Uebersetzung mit einigen Beijträgen vermehrt. Züllichau, in der Waisenhaus und Frommannischen Handlung, 1772. Verderop lezen we bij deze boekbespreking: ‘Sie berichtet uns von die letzte Augenblicke von (...), J.K. Lobethan, (...)’.

Verder kunnen we in een biografie van Lobethan door Dunkel uit 1753 lezen dat Lobethan op het einde van zijn leven leed aan hypochondrische aanvallen. Dat maakt nieuwsgierig hoe die ‘leste Augenblicke’ van Lobethan in vorig vermeld boek er uit hebben gezien. (Tragisch genoeg leed Dunkel er zelf ook aan, hij pleegde later zelfmoord). Het lied dat vorstin Christina Johanna Remilia, hertogin van Saksen op haar dood zong, met teksten als in de Bachcantates, is een troostende tekst, die door veel mensen in die tijd in ieder geval deels gekend was en die ook bij Bach zeker bekend zal zijn geweest. Toen de voormalige broodheer en vriend van Bach, hertog Leopold van Köthen in 1728 stierf, keerde Bach enkele maanden later terug vanuit Leipzig naar Köthen en onder zijn leiding werd er muziek tijdens een herdenkingsdienst uitgevoerd, op tekst van Christian Friedrich Henrici. De muziek componeerde Bach op fragmenten van eerder geschreven cantates. (Een reconstructie van deze muziek is nog in 2010 in Köthen uitgevoerd). Dit soort parodiemuziekstukken was in die tijd heel gebruikelijk: bestaande muziek gebruiken bij nieuwe teksten. Bach was bijzonder gesteld op deze vorst, die hem als Lutherse componist alhoewel hij zelf gereformeerd was, hoog achtte en altijd in bescherming had genomen. Bach was bijzonder begaafd in het toonzetten van troostende teksten! En niet alleen bestaande muziekstukken werden vaak samengesmeed tot een nieuw stuk, zo ging dat dus ook met bestaande teksten!

Blijft ook nog het raadsel hoe de tekst in het boek van Manger terecht is gekomen. We weten dat zowel Manger als Lobethan gestudeerd hebben in zowel Marburg als Bremen, maar daar zat dan wel twaalf jaar tussen. Een andere overeenkomst is natuurlijk dat ze allebei gereformeerd waren. Er was vanuit gereformeerde zijde van Duitsland altijd al een groot contact met Nederland, diverse toekomstige gereformeerde Duitse theologen volgden een opleiding aan een universiteit in Nederland. Toen Lobethan overleed was Manger predikant maar ook professor in Maastricht. Ook is er een brief bekend van Lobethan uit 1714 waarin hij contact zoekt met Amsterdam.

(Kontaktaufnahme zu Theologen in Amsterdam wegen Beitritt Hollands zum Missionswerk mit Hilfe von [J. C.]

Lobethan. Franckesche Stiftungen zu Halle (Saale), Studienzentrum August Hermann Francke- Archiv -

Datenbank zu den Einzelhandschriften in den historischen Archivabteilungen. Signatur: ALMW/DHM 3/5a : 39).

Wellicht verzamelde hij teksten voor zijn colleges? Kenden ze elkaar? Waren ze bevriend? Er zijn vele mogelijkheden, maar niets is zeker.

De handgeschreven tekst van Lobethan is prachtig. Bach zou er een mooie nieuwe cantate op hebben kunnen baseren. Deze zou dan bruikbaar zijn bij herdenkingen van bijv. overleden vorsten. Maar via deze tekst kunnen we ons ook een beeld gaan vormen van een aantal aspecten van het leven in de achttiende eeuw, aan het hof van Köthen of van het leven in het Staatse Maastricht. In Köthen had je de strubbelingen tussen Luthersen en Gereformeerden. In Maastricht die tussen Katholieken en Gereformeerden. Lobethan moest de kinderen van de hertog les geven en verder was hij predikant. Manger onderwees theologie aan het Atheneum Illustre in Maastricht, was eveneens predikant, maar tevens was hij voorzitter van de Classis van Maastricht, waarbij behalve Maastricht de Nederlandse gebieden van Overmaas hoorden. Geregeld kwamen vertegenwoordigers van de diverse gemeenten bijeen en legden de klachten en verzoeken aan de verzamelde mensen voor. Het ging dan vaak over de 'paapse stoutigheden' waar de gereformeerden in bijv. Vaals of Valkenburg het moeilijk mee hadden. Dat was de wereld van Manger. De wereld van Bach kent bijna iedereen, alleen al vanuit zijn muziek. Maar hier lijken deze drie werelden elkaar even te raken, als een klein mysterieus wonder in een toevallig antiquarisch boek...

Pieter Simons (Muziektheoreticus Conservatorium Rotterdam en amateur historicus)

16-9-2014, Lekkerkerk

Bijlagen:

- Tijdsbalk leven Bach, Lobethan en Manger.
- Voorblad boek Manger over den LXII Psalm.
- Tekst bij 'Klagt, Kinder, klagt es der Welt', Trauerkantate voor Fürst Leopold von Anhalt-Köthen op muziek van Bach.
- Een pagina uit acta ordinaria Classis Mosa Trajectum 7 mei 1743, waarin het vertrek van Manger wordt gemeld en besproken.
- Literatuurlijst.

	Bach	Lobethan	Manger
	1685 geboren Eisenach	1688 geboren Hedel (bij Homburg)	
	1695 Ohrdruf opleiding bij broer en gymnasium	1693 Stadsschool Kassel	
1700			
1701			
1702	Organist Arnstadt		
1703			1703 geboren Hainau (bij Dillenburg)
1704			
1705		Marburg: privéleraar voor kind van theologisch professor	
1706			
1707	Organist Mühlhausen	Kassel: studie	
1708	Weimar: hoforganist en muzikant		
1709			
1710		Bremen: studie, privéleraar en predikant	
1711			
1712		Kassel: privéleraar	
1713			
1714		Weimar: Hofpredikant	
1715			
1716			
1717	Köthen: leider hoforkest		
1718			
1719			Studie Herborn
1720		Köthen: Hofpredikant	
1721	Huwt met hofzangeres Anna Magdalena		Studie Marburg
1722			
1723	Leipzig: Cantor Thomaskirche en docent aan de Thomasschule		Studie Bremen
1724			
1725			Studie Utrecht
1726			
1727			Studie Leiden
1728		Magdeburg: predikant	Predikant Heemstede
1729			Predikant Goes
1730			
1731		Köthen: Hofpredikant en Superintendent	
1732		Aantekening, later geplakt in boek Manger	
1733			Maastricht: Predikant en professor aan het illustre college
1734			
1735		1735 overleden	
1736			
1737			
1738			
1739			
1740			
1741			
1742			boek: over den LXII Psalm
1743			Predikant Delft
1744			
1745			
1746			
1747			
1748			
1749			
1750	Overleden 1750		
			Overleden 1795

HET BETAMELYKE
STIL ZYN
EN
VERTROUWEN,

WAARIN

De Liefhebbers der zuivere Waarheid hunne STERK-
TE vinden, wanneer zy de Vyanden van Messias
HOOGHEID BESTRAFFEN, andere daartegen
WAARSCHUWEN en aanmoedigen, om met
Verlochening van ALLE SCHEPSELEN
op GOD te VERTROUWEN, wiens
STERKTE zyn Volk KAN, wiens
GOEDERTIERENHEID het
felve Z A L behouden.

Voorgesteld in de

VERKLARING EN TOEPASSING
VAN
DEN LXII. PSALM.

DOOR
SEBALD GODFRIED MANGER,

*Bedienaar des H. Euangeliums en Professor der
H. Godgeleertheid, te Maastricht.*

TE M A E S T R I C H T,
By **HENRICUS LANDTMETER,** Stads-
Drukker en Boekverkoper, woonende naast
het Oude Stadhuis. 1743.

Klagt, Kinder, klagt es der Welt

Trauerkantate voor Fürst Leopold von Anhalt-Köthen

eerste uitvoering 23 of 24 maart 1729. Eenmalige uitgave tekst van Christian Friedrich Henrici, bijgenaamd Picander (1700-1764) in 1729 te Köthen, daarna ook opgenomen in 'Ernst-Scherzhafte und Satyrische Gedichte, Dritter Theil', Leipzig, 1732, tweede druk: 1737

De originele muziek van Johann Sebastian Bach (BWV 244a) is niet bewaard, maar is in 2010 gereconstrueerd op basis van de (hier eerder besproken) parodietechniek en uitgevoerd in Köthen

eerste deel

1. (Chor) *Klagt, Kinder, klagt es aller Welt*

Parodie van BWV 198/1

2. Recitatief *O Land! bestürztes Land*

3. Aria *Weh und Ach*

Parodie van BWV 244/6

4. Recitatief *Wie, wenn der Blitze Grausamkeit*

5. Aria *Zage nur, du treues Land*

Parodie van BWV 244/8

6. Recitatief *Ach ja! Dein Scheiden geht uns nah*

7. Aria *Komm wieder, teurer Fürstengeist*

Parodie van BWV 198/10

2^e deel

8. *Wir haben einen Gott, der da hilft*

Text: PSALM 68, 21

9. Recitatief *Betrübter Anblick voll Erschrecken*

10. Aria *Erhalte mich, Gott*

Parodie van BWV 244/39

11. Recitatief *Jedoch, der schwache Mensche zittert nur*

12. Aria *Mit Freuden, mit Freuden sei die Welt verlassen*

Parodie van BWV 244/49

13. Recitatief *Wohl also dir*

14. *Wir haben einen Gott, der da hilft*

Text: PSALM 68, 21

derde deel

15. Aria *Laß, Leopold, dich nicht begraben*

Parodie van BWV 244/57

16. Recitatief	<i>Wie konnt es möglich sein</i>
17. Aria	<i>Wird auch gleich nach tausend Zählen</i>
Parodie van <u>BWV 244/23</u>	
18. Recitatief	<i>Und, Herr, das ist die Spezerei</i>
19. Aria à 2 Chören	<i>Geh, Leopold, zu deiner Ruh</i>
Parodie van <u>BWV 244/20</u>	
<u>vierde deel</u>	
20. Aria	<i>Bleibet nur in eurer Ruh</i>
Parodie van <u>BWV 244/65</u>	
21. Recitatief	<i>Und du, betrübtes Fürstenhaus</i>
22. Aria	<i>Hemme dein gequältes Kränken</i>
Parodie van <u>BWV 244/13</u>	
23. Recitatief	<i>Nun scheiden wir</i>
24. Aria tutti	<i>Die Augen sehn nach deiner Leiche</i>
Parodie van <u>BWV 244/68</u>	

64 1743.

Acta Classis ordinaria habito Trajecti ad Mosam 7 Maji 1743

Art. i

Opening der E. Vergadering a D^e Præside J.
Vergadering Bolwerk door een kragtig gebed ingezetend zijnde,
wiarden absent bevonden D^e H. Leimbach
J. J. Bekker. H. D. Sneets, terwijl D^e Ticquet
op ^{de naam} te voldoen de boete wegen voorgaande absentie

Art. 2

Dimissie van D^e van Goor draagt aan deze E. Vergadering
D^e S. G. Manger voor, hoe dat D^e S. G. Manger Predikant &
Professor te Maastricht, voor enige dagen te Delft
beroeven, en zijn Eerw. van den Wel Ed. Groot-
Achtb. Magistraat & Ew. Kerkenraad der gemelde
Stad gevolmagtigt was het ontslag van Dominus
S. G. Manger bij deze E. Vergadering te versoecken
en uijt te werken, ten dien eynde overleggende
de Stukken daar toe specterende, en ander anderen
ook de Dimissie van Haer Hoog. Mogenden,
vertrouende naer uitboeking van gepaste D^e.
vrienden uit naam van waarnaemden We. Ed. G.
Magistraat & Kerkenraad, dat dese E. Vergadering
besongemelt ontslag aan D^e S. G. Manger als
lid uijt het midden aan haar gelievde in te willigen
waar op gedelibereert & D^e S. G. Manger's gene-
gentheid ter opvolginge van dese roepende stemme
vernammen zijnde, heeft dese E. Vergadering,
naamal ongaarne, dit verzoek nog kunnen nog
mogen wijgeren, maar zig door wettelykheid &

vol

Literatuur:

- Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 1. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen 1979
- A. Mandt: Levensschets van Seb. Godfr. Manger, Gorinchem 1795
- Christoph Wolff: Johann Sebastian Bach, zijn leven, zijn werk, zijn genie (uitgebreide biografie)
- Denkmäler der Gottseligkeit oder die Macht der Religion in Krankheiten und im Tode in den Beispielen einiger vortreflichen Personen. Zweiter Band, 1772 (o.a. over de laatste uren van predikant Lobethan. Het boek moet aanwezig zijn in enkele universiteitsbibliotheken in Duitsland)
- Recensie over een boek van Lobethan. Het betreffende boek heet 'Gottesgelehrtheit, Nebenstunden der Religion und gemeinnüssigen Philosophie gewidmet, nebst einen Anhang einiger Lieder zur Erbauung', uitgegeven in Halle im Verlag des Waisenhauses 1784
- Levensbeschrijving van Lobethan door Johann Gotlob Wilhelm Dunkel. (In: 'Historisch kritische Nachrichten von verstorbenen Gelehrten', Köthen in der Cörnerische Buchhandlung, 1753)
- RHCL, 14.E001, Classes Maastricht, invoer nr. 72
- RHCL, Acta Ord. Exira Classis Mosa Traject MDCCXIX Tome 4 (handelingen van de classis vanaf 1719, door mij gelezen is de periode 1733-1743)
- Op internet: Richard Jordan, http://www.lutheran-hymnal.com/german/agerman_tlh.html. Teksten van Lutherse hymnes. (Site bekeken 16 september 2014)
- Frankesche Stiftungen: http://192.124.243.55/cgi-bin/gkdb.pl?x=u&t_show=x&wertreg=SAC&wert=missionsinspektor&reccheck=,68850,100280,106704,139487,140257 (site bekeken op 17 november 2014)